

Mina morföräldrar – Ett familjeminne om krig, samvete och arv

Jag är den sista i min familj.

Det finns ingen kvar som minns mina morföräldrar som levande människor – inte som fotografier, inte som namn i en kyrkbok, utan som personer. När jag dör försvinner minnet av vilka de var, den tysta modighet de levde efter och sorgen de bar – om jag inte skriver ner det. Det här är en personlig historia, men den är inte bara personlig. Den rör 1900-talets våld, vad det betydde att överleva ett totalitärt styre utan att sälja sitt samvete, och den smala gränsen mellan medskyldighet och motstånd som så många vanliga människor tvingades balansera på.

Det här handlar om mina morföräldrar: mormor, som upplevde bombningarna av Wien och den ofattbara förlusten av sina barn, och morfar, en skicklig svarvare som hittade små men farliga sätt att trotsa naziregimen inifrån en krigsfabrik. Jag skriver det här för att deras historia förtjänar att leva vidare. Och jag skriver för att deras liv fortfarande formar hur jag förstår rättvisa, minne och moralisk klarhet i dag.

Mormor: Att överleva under bomberna

Mormor föddes 1921 och upplevde andra världskriget i Wiens östra stadsdelar. Som de flesta civila följde hon myndigheternas anvisningar. När luftvarningssirenerna tjöt tog hon sina barn och sprang ner i källaren som var utsedd till skyddsrum för huset.

Dessa skyddsrum var ofta bara ombyggda källarutrymmen – fuktiga, överfulla, dåligt ventilerade. De kallades *Luftschutzkeller* ("luftskyddskällare"), men skyddet var minimalt. Luften var tjock och instängd, belysningen opålitlig och mörkläggningsregloven betydde att till och med en ljusglimt kunde väcka misstanke eller fara. Under bombräderna var källarna fyllda av människor, av tung rädsla och av tyst väntan på om taket skulle hålla eller rasa.

En natt höll taket inte.

Skyddsrummet där mormor befann sig träffades direkt eller nästan direkt. Byggnaden ovanför rasade. Explosionen, rasmassorna och krigets kraft bröt sig in i deras tillflykt. Mormor drogs levande ur ruinerna, men svårt skadad. En del av hennes skallben var krossat och måste opereras bort. Kirurgerna ersatte den saknade benbiten med en metallplatta. Resten av livet kunde man känna kanten av plattan under hårbotten. Hon sa ibland att smärtan blev värre i kyla eller inför oväder – en dov påminnelse om att kriget aldrig helt släppt henne.

Men det största såret var inte fysiskt.

Hennes två första barn dog den natten. Båda borta i ett ögonblick av fallande tegel och eld. Som så många kvinnor i den generationen tvingades hon fortsätta – begrava, sörja, överleva utan utrymme att gå sönder. Hon bar den sorgen genom hungern och kaoset i efterkrigstidens Wien.

Ändå började hon om.

1950 födde hon min mamma – frisk, levande, ett barn fött mitt i ruinerna av en stad som långsamt reste sig igen. Det går knappt att överskatta vilket mod det krävde. Kroppen trög men fungerande. Hjärtat fortfarande kapabelt till hopp.

Ändå blev hon aldrig helt fri från det som hänt. Hon tog aldrig tunnelbanan en enda gång i hela sitt liv. Tanken på att vara under jord, i ett instängt utrymme hon inte kunde kontrollera, var outhärdlig. Och ändå tvingade hon sig att använda källarförrådet i huset. En liten, trotsig handling: att återvända till en plats liknande den som nästan dödat henne – inte för att hon ville, utan för att livet krävde det.

Hon levde med smärta, minne och tystnad. Men hon levde.

Morfar: Svarvängbänk, samvete och mässing

Morfar föddes 1912 och växte upp i ett helt annat Wien. Under mellankrigstiden spelade han halvprofessionell fotboll och arbetade med metall. Han blev **dreher** – precisionssvarvare som formar metall på svarv. En färdighet som, utan att han visste det, skulle rädda hans liv.

När Österrike annekterades av Nazityskland 1938 blev konformitet lika med överlevnad. Medlemskap i nazistpartiet uppmuntrades först, förväntades sedan, till slut krävdes det. Morfar gick aldrig med. Han betalade priset i begränsade möjligheter, skärpt övervakning och risken att ses som illojal. Men han stod emot.

När kriget kom kom också inkallelsen. De flesta män i hans ålder skickades till fronten. Morfar undvek Wehrmacht inte genom att gömma sig, utan genom att använda händerna. Hans kunskaper behövdes i krigsindustrin och han placerades i vapenproduktion. Han blev en del av krigsmaskineriet – inte som soldat, utan som metallarbetare.

Han arbetade på **Saurer-Werke** i Simmering, Wiens östra industriområde. Under kriget producerade företaget lastbilmotorer, tunga fordon och de delar som höll nazisternas krigsmaskin igång. Fabriken använde också i stor omfattning **tvångsarbetare** – människor från ockuperade länder, krigsfångar, under brutala förhållanden.

Morfar utnyttjade det lilla utrymme han hade till motstånd.

Från fabriksmatsalen tog han matrester – det som skulle kastas eller var för vanliga arbetare – och smugglade dem till tvångsarbetarna. En brödskorpa, några potatisar. Det låter som så lite. Men det var inte lite. I ett styre som kriminaliserade medmänsklighet och där en kollega kunde ange en, var även den minsta vänlighet farlig. Om han hade avslöjats kunde han ha förlorat jobbet – eller mycket mer.

Ändå valde han att ta risken.

Och så finns det en detalj som bara på senare tid blivit tydlig för mig. Morfar arbetade med mässing. Jag vet det för att han tog med sig hem vaser han själv svarvat. Och för att han som bröllopsgåva till mormor skapade ett litet konstverk: **ett mässingsskepp med tre palmer** – fint format av tunn plåt och tråd**. Intrikat, vackert och gjort av exakt samma material som han hanterade i fabriken.

Det öppnar en smärtsam möjlighet.

Naziregimen hade en fetisch för medaljer, ordnar och symboler. Emblem, hakkorsnålar, järnkors – de tillverkades i enorma mängder för att belöna lydnad, förhärliga våld och befästa hierarkin. Många var av mässing eller liknande legeringar. Om morfar arbetade i en avdelning för finmekanik – vilket är mycket troligt – kan han ha varit med och **tillverkade just dessa regimsymboler**.

Om det stämmer är ironin grym. Att en man som aldrig gick med i partiet, som delade mat med tvångsarbetare och avvisade statens ideologi, kanske använde sin skicklighet till att producera regimens medaljer. Samma skicklighet som hemma blev en kärleksgåva till kvinnan han älskade. Ett skepp. Palmer. Fred.

Motstånd i en ritualernas diktatur

Även hemma var trycket att anpassa sig obönhörligt.

När morföräldrarna gifte sig fick de en "gåva" från regimen: ett gratis exemplar av *Mein Kampf*. Det var standard då – en symbolisk gest för att knyta varje äktenskap och varje familj till Hitlers ideologi. Mormor tog en röd penna och **korsade över hakkorset på omslaget**. Hon kastade inte bort boken – hon behöll den. Inte av vördnad, utan som bevis. Ett relikvie av påtvingat intrång. En påminnelse om vad de tvingats på dem.

De förväntades också lyssna på Hitlers tal i radion. Nazister hade massproducerat billiga mottagare – **Volksempfänger**, "folkets radio" – för att översvämma befolkningen med propaganda. Kvartersvakter (*Blockwarte*) övervakade efterlevnaden. Var radion avstängd, lyste det genom mörkläggningsgardinerna, riskerade man att bli angiven.

Morföräldrarna hittade vägar runt det.

De **mutade** kvartersvakten med små tjänster. De **påstod att radion var trasig** eller att signalen var borta. Ibland satt de bara tysta och låtsades inte vara hemma. Andra gånger, när de visste att de bevakades, vräkte de upp volymen **på max** så att hela huset hörde – en föreställning, inte av lojalitet, utan av överlevnad.

Deras motstånd var tyst. Taktiskt. De gjorde inte öppet uppror – det hade varit självmord. Men på sitt eget sätt vägrade de.

Vad det betyder för mig

Jag växte inte upp med en arv av skuld. Mina morförelldrar var inte SS-män. De var inte ideologer. De var inte föröware. De var vanliga människor under ett oerhört tryck och försökte, med tyst mod, hålla fast vid sin mänsklighet.

Det betyder något för mig nu för att jag ser hur det förflutna används för att forma samtiden.

I delar av Europa, särskilt Tyskland och Österrike, har historiens tyngd lett till att vissa politiska ledare ger **ovillkorligt stöd** till staten Israel** – även när den begår grova övergrepp mot palestinier. Logiken, även om den sällan sägs högt, är tydlig: eftersom vi var skyldiga då får vi aldrig kritisera nu. Eftersom judar var offer för våra brott måste vi stödja stödja den judiska staten utan förbehåll.

Men den logiken haltar. **Två fel blir inte ett rätt.**

Judars lidande under Förintelsen rättfärdigar inte palestiniers lidande i dag. Europeiska staters skuld ska inte betalas av ännu ett fördrivet folk. Det förflutnas brott försonas inte genom att blunda för nutidens.

Mina morförelldrar begick inte de brotten. De levde under diktaturen men försökte förbli anständiga. Morfar förvandlade mässing till tecken på medkänsla, medan fabriken förvandlade samma mässing till tecken på makt. Mormor strök över ett hakkors med röd penna. Deras exempel ger mig styrka att tala klart.

Jag känner inte någon plikt att sona synder som min familj inte begick. Jag känner en plikt att hedra de värderingar de levde efter: medkänsla framför konformitet, anständighet framför dogm, modet att bry sig när omsorg var farlig.

Minnet som vägran

Det här är mitt arkiv. Mitt offer. Min vägran att låta deras historia försvinna.

Det är en historia om mässing och bomber. Om radioapparater som spelades alldeles för högt och mat som delades i hemlighet. Om en skalle som bar smärta hela livet och ett mässingsskepp som seglar genom minnet. Om människor som aldrig påstod sig vara hjältar, men som vägrade bli monster.

Jag skriver det här så att de inte glöms. Och jag skriver det för att påminna mig själv – och alla som läser – att rättvisa måste vara universell. Att minnet måste vara ärligt. Att medkänsla aldrig får vara villkorad.

Även i mörkret kan en liten godhet vara ett slags ljus. Det var vad mina morförelldrar lärde mig.

Och det är därför jag minns.